

2. Археологія Південного Заходу України: [Текст]: зб. наук. праць; АН України, Інститут археології; відп. ред.. В. Н. Станко. - К.: Наукова думка, 1992.
3. Археологія України [Текст]: навч. посібник / І.С. Винокур, Д.Я. Телегін. - К.: Вища школа, 1994.
4. Байцар Андрій. Назва «Поділля» на географічних картах (XV-XIX ст.).
5. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX—XX ст.: Історіографія. Біобібліографія. Матеріали. — Кам'янець-Подільський, 1993.

Ленчук Дмитро

**ТРИПІЛЬСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ З РОЗКОПОК П. І. ХАВЛЮКА
В КОЛЕКЦІЇ ЛАБОРАТОРІЇ З АРХЕОЛОГІЇ ФАКУЛЬТЕТУ ІСТОРІЇ,
ПРАВА І ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ВДПУ
ІМЕНІ М. КОЦЮБИНСЬКОГО (ДО 95 – РІЧЧЯ ВІД ДНЯ
НАРОДЖЕННЯ)**

Після закінчення Другої світової війни археологічні дослідження в Україні набувають масового характеру. Відбувається розбудова різних промислових та енергетичних об'єктів, що досить часто розташовувалися у межах розміщення археологічних пам'яток. У 50 рр. ХХ ст. з'являються нові археологічні школи, що почали підготовку нового покоління дослідників. Значна частина із них стали досить талановитими вченими, а їх внесок в археологію залишається недостатньо вивченим у регіональній історії. Група цих вчених проводила дослідження у Вінницькій області: В.Д. Гопак, Б.С. Жураковський, Б.І. Лобай, П.І. Хавлюк, І.І. Заєць та інші. Саме матеріали розкопок двох останніх дослідників частково зберігаються в колекції лабораторії з археології ФІППУ ВДПУ ім. М.М. Коцюбинського [1, с. 7-22].

Хавлюк П. І. (15.06.1925-11.08.2001) впродовж 1951-2001 рр. займався дослідженням археологічних пам'яток Вінницької області. Дослідник проводив широкомасштабні археологічні розвідки краю, а також численні розкопки пам'яток, що належать до різних археологічних культур [2, с. 312-314; 3, с. 149]. З-поміж багатьох пам'яток і культур дослідник певну увагу приділяв і трипільській культурі [4, с. 6-12], відкривши ряд поселень. Зокрема біля сіл: Уланівка (1952), Борисівка (1953), Сорока (1963) та Слобідка (1973) Іллінецького району, на яких у 1972-1973 рр. ним проведено стаціонарні археологічні розкопки [5, арк. 21-22; 6, арк. 29-32]. Також у колекції є матеріали розвідок 1978 р. з поселення Заозерне Тульчинського району. Саме вони зберігаються у лабораторії з археології і являються цінними залишками матеріальної культури історії трипільського населення Середнього Побужжя, початку середнього етапу В I, В II. Цей період у сучасній науковій літературі висвітлений недостатньо повно. Переважно публікуються окремі статті, що фрагментарно висвітлюють час існування трипільських племен у межах другої половини 5 тис. до н. е. Внесок П.І. Хавлюка у вивчення цього питання залишається одним із найвагоміших в археологічних дослідженнях трипільської культури на Побужжі. Однак на даний момент наукова спадщина вченого залишається ще

недостатньо введеною до наукового обігу. Головним завданням автора статті є узагальнення та публікація колекції матеріалів лабораторії з археології, що дозволить не лише розкрити історію трипільського населення цієї епохи, але й показати внесок П.І. Хавлюка в дослідження цієї культури.

На даний час проведено часткове упорядкування колекцій: матеріали чотирьох жител із Борисівки, п'яти жител з Уланівки, двох жител із Сороки та двох жител із Слобідки. Впродовж 2015-2020 рр. автором реставровано 15 посудин: 4 – кубки (Уланівка (2 шт. ж. 1; ж-2), Слобідка (ж-2)); 6 – мисок (Заозерне – 1 шт.; Борисівка 2 шт.; Уланівка (2 шт. ж-1), (ж-2)); 1 – піддон від посудини (Уланівка ж-1); біноклевидна посудина (Уланівка – ж. 3); горщик (Уланівка ж. 1); грушеподібна посудина (Сорока – ж. 2); зерновки (Уланівка (2 шт. – ж. 1, ж. 3)). Також виконано 160 графічних реконструкцій посуду (повних і часткових) з поселень Борисівка, Заозерне, Уланівка, Сорока. За технологічними ознаками кераміка етапу VI з вище вказаних поселень поділяється на три групи: кухонний, столовий та культовий посуд.

Кухонний посуд представлений горщиками та зерновиками. Археологічно цілий розвал горщика із Уланівки (житло №1) має діаметр вінця 30 см (дещо ввігнутий всередину) та дна 12,5 см, а висоту 22,3 см. Його товщина складає від 0,7-0,8 см, а у дні 1,9 см. Також у житлі зафіксовано фрагменти вінець із радіусом 24 та 26 см товщиною від 0,7-0,8 мм. Вони переважно дещо відігнуті в середину або не мають нахилу. Також вінця і частинки стінок, що переходить у денця мають певні наліпки у вигляді кола (діаметром 1,5 см), видовженого еліпса чи прямокутника (2,5x1,5 см). Їх на посудині може бути до шести. Вони розташовуються під певним нахилом або можуть бути на одній лінії по два-три наліпи на стінці, що переходить у денце та вінце. Розміщені на одній лінії вони симетричні один до одного. Верхні наліпи завжди менші від нижніх. Поруч із верхніми наліпками, що розташовується від 2,4-4 см від вінця прослідковується під кутом заглиблений «зернятковий» орнамент. Це винятково єдине місце на посудині де він присутній. Нижні наліпки знаходяться в середньому на висоті 4,5 см від дна [7]. Зерновики представлені біконічними широкогорлими формами. У одній з яких два ряди ручок, по чотири в кожному [8; 7].

Столовий посуд представлений в більшій кількості та виготовлений із добре відмуненої глини і має складніші орнаментовані сюжети. Він представлений такими формами: 1) грушеподібні посудини малих та середніх розмірів із «зрізаними» вінцями. В одній із частково збережених посудин малих розмірів з Уланівки (житло №1) із дном 3,5 см та висотою \approx 9,5 см чітко виражений випуклий закручений зміїний орнамент виконаний канелюрами та штампом, що міг розміщуватися на чотирьох його сторонах [7]. Також є археологічно ціла посудина середнього розміру, колір черепка сирій. На ній нанесено заглиблений орнамент. Його розміри: діаметр дна 11 см та вінця 8 см, висота 18 см [8]; 2) покришки представлені конусоподібними формами із заглибленим орнаментом, вушками або вушками-ручками, що мають видовжену

форму, подекуди ангобовані червоною фарбою та білою пастою в заглибленому орнаменті [9; 7]; 3) сфероконічні миски із нахиленими на зовні вінцями та заглибленим орнаментом [7]. На поселенні Заозерне виявлено археологічно цілу посудину цієї форми. Її розміри: діаметр дна 5 см, вінця 14, а висота 9,6 см [9]; 4) глибокі миски переважно середніх та малих розмірів конічної форми без заглибленого орнаменту; 5) ложки маленьких розмірів, подекуди кінець ручки у вигляді рогів [10]; 6) горщики середніх та великих розмірів із заглибленим орнаментом та складними, можливо, із певними культовими сюжетами; 7) біконічні посудини із заглибленим орнаментом та з однією або двома парами ручок; 8) фруктошниці або вази середніх та великих розмірів із заглибленим орнаментом. 9) кубки. Вони представляють особливий інтерес для даного дослідження. На поселенні Уланівка автором опрацьовано понад 40 фрагментів кубків із п'яти жител. За розмірами їх можна поділити на три типи: великі, середні та малі. Найкраще досліджені посудини середнього розміру. Діаметр їх вінець від 8-10 см, дна 3,5-4,5 см, а висота пропорційна діаметру вінця. За особливостями нанесення орнаменту їх можна поділити на типи: 1) стандартні із вертикальними канелюрами та штамповим орнаментом (без додаткових навантажень); 2) із отворами у вінцях; 3-4) із вушками (два типи із червоною фарбою та без неї); 5) із наліпами. За особливостями орнаменту вони поділяються на: 1) стандартні із вертикальними канелюрами та штамповим орнаментом; 2) із орнаменту першого типу і втиснутими ромбами або трикутниками; 3) із горизонтальними канелюрами та штамповим орнаментом; 4) змішані із першим та другим типом; 5) із горизонтальним хвилястим орнаментом та штамповим орнаментом; 6) із «ялинково» нахиленими канелюрами та штамповим орнаментом; 7) із канелюрами та штамповим орнаментом і червоною фарбою; 8) лише із вертикальними канелюрами; 9) із заглибленим повздовжнім і ямковим орнаментом. Канелюри присутні двох типів: слабо і середньо прокреслені [7].

Обрядовий посуд складається із а) біноклевидних посудин із трьома перемичками, орнаментований заглибленим орнаментом іноді із білою пастою. Центральна перемичка інколи має антропоморфні риси [7]; б) жертovníк який виявлено на поселенні Борисівка. Він прямокутної форми на чотирьох антропоморфних ніжках [10]; в-г) антропоморфна (представлена рядом жіночих статуєток із заглибленим орнаментом та без) та зооморфна пластика [10; 7].

Також у фондах зберігаються знаряддя праці із поселень: Борисівка, Сорока, Уланівка (етапів В I) та Слобідка (етап В II). Їх аналіз дозволив врешті-решт отримати науковий матеріал необхідний для дослідження використання корисних копалин населенням Середнього Трипілля на Східному Поділлі. Він достатній, принаймні, для перших узагальнюючих висновків.

Матеріали досліджувалися кандидатом географічних наук В.І.Корінним, кандидатом історичних наук В.А.Косаківським та автором. Він налічує 61 зразок. З них 46 – знаряддя праці: 8

відбійників, що виготовлені з граніту, чарнокіту, кварцу, пісковика, амфіболіту; 3 половинки відбійників з граніту та кварцу; 1 фрагмент зернотерки з граніту; 5 шліфувальних каменів з алевроліту та пісковика; 1 фрагмент шліфувального каменю з пісковика; 3 фрагменти розтиральників з граніту (чарнокіту), гнейсу, кварцу, пісковиків на каоліновому цементі; 2 фрагменти відбійників-розтиральників з гнейсу та кварцу; 3 лоцила з пісковиків на каоліновому цементі; 2 фрагменти відбійників-розтиральників; 3 ножеподібні пластини з кременю; 2 крем'яних скребка, один із них на відщепі. Окрім знарядь праці в колекції присутні 8 крем'яних відщепів та 7 зразків мінеральної сировини поки що невизначеного застосування з алевроліту, вапняку (можливо фрагмент будівельного матеріалу), граніту, гнейсу та пісковика [10; 8; 7; 11].

Отже, нами проведено часткове упорядкування та наукове опрацювання понад 4000 колекції матеріалів (переважно фрагментів кераміки) із цих поселень та виконано графічну реконструкцію деяких з них. Проведено реставрацію окремих розвалів посудин із п'яти поселень. Спільно з В. І. Корінним та В. А. Косаківським визначено 61 знаряддя праці з поселень Борисівка, Уланівка, Сорока та Слобідка.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Археологічна колекція Інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: кат.-проспект. Харків: Раритети України, 2012. 24 с.
2. Рудь В.С., Косаківський В.А. П.І.Хавлюк – дослідник старожитностей Поділля. Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення». (До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського). Вінниця, 2011. С. 312-317.
3. Рудь В.С., Косаківський В.А. До 90-річчя Павла Івановича Хавлюка. Археологія. 2015. С. 148-152.
4. Косаківський В.А., Рудь В.С., Ленчук Д.М. Дослідження пам'яток трипільської культури на Східному Поділлі П.І. Хавлюком. Вісник інституту історії, етнології і права: збірник наукових праць. Вип. 14. Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю., 2016. С. 6-12.
5. Хавлюк П.І. Науковий звіт про розкопки археологічних пам'яток на території Південного Побужжя 1972 рік. Інститут Археології Національної Академії Наук України. Ф. е. №1972/78. Арк. 33.
6. Хавлюк П.І. Науковий звіт про дослідження археологічних пам'яток на території Південного Побужжя 1973 рік. ІА НАН України (Інститут археології Національної Академії Наук України). Ф. е. №1973/82. Арк. 36.
7. Колекція знахідок з поселення Уланівка / Фонди лабораторії з археології ФІППУ ВДПУ ім. М. Коцюбинського (Фонди лабораторії з археології факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського).
8. Колекція знахідок з поселення Сорока / Там само.
9. Колекція знахідок з поселення Заозерне / Там само.
10. Колекція знахідок з поселення Борисівка / Там само.
11. Колекція знахідок з поселення Слобідка / Там само.